
KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

KORSCH MARX-MONOGRÁFIÁJA

(Karl Korš: Karl Marks, Nolit, Beograd 1984)

Korsch a szociáldemokráciából érkező forradalmár, a gyakorlati mozgalomban részt vevő gondolkodó, a nevezetes *Marxizmus és filozófia* c. mű írója (amely jelentősen hozzájárult Lukács *Történelem és osztálytudata* mellett a marxi gondolkodás filozófiai dimenziójának rehabilitálásához), a húszas évek után a mozgalomból kivetett „értelmisségi”, a nyugati marxizmus reprezentánsa (lásd Perry Anderson ismert stúdiómát a marxizmus fejlődéséről), az ún. tanácskommunizmus képviselője, aki a hatvanas években látványos módon szakított a marxizmussal.

Recepciója a végsőkig ellentmondásos: idézték a hatvanas években, amikor „a marxizmus reneszánsza” volt az aktuális, de elméleti támaszt találtak benne azok is, akik a hetvenes évek közepe után Kolakowskival, Castoriadissal és másokkal egyetemben, a marxizmus ellen fordultak. Íme egy híres Korsch-idézet 1931-ből, a marxizmus válságáról írott műből: „A marxizmus mint mozgalom s mint elmélet egyaránt válságban van. De itt nem a marxizmusában megvalósuló válságról, hanem magának a marxizmusnak a válságáról van szó. Kívülről nézve a válság tartalmát abban jelölhetjük ki, hogy megszűnt a marxizmusnak az a domináns szerepe, amit a háború előtti munkásmozgalomban ténylegesen vagy lát-

szólagosan betöltött. Ám lényegileg a válság abban nyilvánul meg, hogy átformálódott a marxista elmélet és gyakorlat, amit legfőképpen a marxistáknak az államhoz és a burzsoá állami rendszerrel szemben tanúsított megváltozott viszonyulásban rögzíthetünk. Felületes és téves az az értelmezés, amely a mai válság elméleti lényegét abban látja, hogy Marx és Engels elmélete deformálódott az epigonok kezében, s ilyenképp a félremagyarázott marxizmust úgymond szembeállítja Marx és Engels tiszta marxizmusával. A marxizmus mostani válsága egyúttal Marx és Engels elméletének válságát is jelzi. A »tiszta tanítás« és a történelmi mozgalom doktrináris és ideológikus elválasztása csupán a marxizmus válságának egyik megjelenési formája.” (Materialistische Auffassung 167. o.)

A hosszú idézetet az indokolja, hogy minden mondata perdöntő jelentőségű Korsch gondolkodói pályafutásában, aminek programatikus mozzanatát maga jelölte ki: alkalmazni a történelem materialista értelmezésének kritériumát magára a marxizmusra is — s nem kevesen vannak azok, akik ennek alapján kísérlék meg rekonstruálni az egész életművet. Ismeretes, hogy a harmincas években Korsch — a *Marxizmus és filozófiával* ellentétben már nem hajlandó Lukács módjára egy történetfilozófiai teleológiára támasz-

kodva igazolni a „tisztá tanítás” és a „történelmi mozgalom” közötti meg nem felelést azaz a „tapasztalati közegben levő deficittek” ellentmondásait. A húszas években ugyanis még elméletileg levezethetőnek látta a történelmi materializmus elméletének és a gyakorlat egységének transcendentális státusát, amely persze a proletár mozgalomban valósul meg. Hiszen a történelmi logika képvisellete igazolást nyújtott a bukott forradalmak atmoszférájában a gyakorlati mozgalomban részt vevő, baloldali elkötelezettségű, kritikai értelmiségi számára, hadd tegyem hozzá: a mozgalom stratégiai vagy taktikai tévedései ellenére is. Nos, a húszas évek második fele Korsch esetében a legitimációs kontextus eltűnésének jegyében telik. Természetesen nem ő volt az egyedüli a baloldali értelmiségiek közül, aki erre a következtetésre jutott s aki immanens viszonyt látott az elméleti reflexió és a gyakorlati cselekvés között, ám a tanulságok kimondását, a tapasztalatok megformálását a legnagyobb mértékben ő végezte el. Milyen szerepe van tehát a Marx-monográfiának a korszchi szellemiség keretén belül? Aleksa Buha informatív Korsch-monográfiájában például azt írja, hogy „Korsch Marx-monográfiája — genezisést illetően — megismétli azt az utat, amit Marx gondolkodása tett meg. Ahol Marxnál *A tőke* áll, ott Korschnál ezt a monográfiát találjuk. Mert éppúgy mint Marx, aki a XIX. századi forradalmak vereségei után a század közepén a kapitalizmus alapvető törvényszerűségeinek értelmezése felé fordult, Korsch is a Németországban és a Közép-Európában megbukott forradalmak után visszatér Marx műveinek tanulmányozásához” (K. Korsch: *Jedan otvoreni marksizam*, Belgrád 1977, 307. o.).

Az idézett vélemény azonban, úgy

látom, kiegészítésre, sőt némi helyesbítésre is szorul. Meghatározott analógiák persze felállíthatók a marxi és a korszchi életút között — ezt tagadni szinte lehetetlen. Csakhogy minden ilyen analógiát tartalmazó konstrukció mellé egy sereg korrekciót vagy alkalomadtán kérdőjelet kell helyezni. Mindez, reduktív módon a következőképpen foglalható össze. Marxnál aligha tételezhető fel olyan törés, diszkontinuitás mint Korschnál. Marx, aki a polgári társadalom valóságát és a polgári társadalmat mint szubjektumot — azaz az egyetemessé vált „ártermelési civilizáció” integrációs modelljét — tette a bíráló tárgyává, a kezdettől fogva a politikai gazdaságtan bírálóiban vagy ha úgy tetszik a kritikai gazdaságtanban ismerte föl a kritikai reflexió mintaszerű megvalósulását. Az ő szellemi életútja éppen ennek alapján rekonstruálható: gondolkodási fejlődése „a politikai gazdaságtan filozófiai bírálóiból indul és a filozófiailag orientált gazdaságtanhoz jut el” (Márkus György). Ez idő alatt a politikai tapasztalatok (pl. 1848, a Párizsi kommün) módosíthatták a kritikai reflexió alakulását, de nem transzformálták a gondolkodás folytonosságának alapilléreit. Korschnál viszont éppen arról van szó, hogy éppenséggel a politikai tapasztalatok formálták az elméleti reflexió módzatait. Korsch, a baloldali értelmiségi politikai tapasztalatokból kifolyólag hagyja el a húszas évek végén a „leninizmust” s ugyancsak politikai tapasztalatok folytán lesz az ötvenes években az elméletek pluralizmusának szorgalmazója s — ahogy mondta — a „marxizmus monopolisztikus pretenziójának ádáz ellensége”.

Mindez logikus következménye annak a szerepnek, amit az elmélet és gyakorlat egységének transzcendentális státusa töltött be az élet-

műben, tehát annak, hogy az elmélet legitimitációs referenciái kizárólag a gyakorlati mozgalomhoz kötődnek (később az elmélet önállósággal fog rendelkezni — v. ö. Z. Đinđić, *Rekonstrukcija marksizma iz njegove samorefleksije*, Theoria, 1983, 1—2). Ilyeténképp helytállóbbnak tűnik számomra az, a Korsch-foglalkozó szakirodalom egy részében sűrűn hangoztatott vélemény, miszerint a Marx-monográfia a marxizmussal szemben tanúsított ellentmondásos viszonyulás egyik állomása. Talán hozzá lehetne tenni: reprezentatív állomása. Hiszen a monográfia (meg kell mondani, hogy nem a klasszikus értelemben vett monográfiáról van szó) voltaképpen nem ad számot Korschnak Marx gondolkodásával szembeni érveiről, noha jóval a megírás ideje (a harmincas évek közepe) előtt megfogalmazódott egy generális jellegű kritikai gondolat: a proletárforradalom elmélete, módszereit és egyéb dimenzióit illetően is polgári, jelesül: jakobinikus eredetű (v. ö. Korsch: Hegel és a forradalom). A monográfiát egyébként Korsch felkérésre írta, s mint ahogy a tanácskommunizmus másik nagy alakjának, Paul Matticknak írott levelében jelzi: a marxizmusban levő legértékesebb elemek föltárására törekedett s ilymód kimaradt minden Marx ellen irányuló „közvetlen ellenvetés” (lásd Buha, 308. o.). A Marx monográfia írója tehát mellőzi önnön gondolkodása szempontjából a legfontosabb kérdést — a marxizmus gyakorlati-politikai kontextusát — s a lényeg itt abban a tényben merül ki, hogy ennek a kérdésnek ideiglenes kiiktatása szinte előfeltétele a mű megírásának.

A könyv három részből áll. Az első rész címe: A polgári társadalom. Korsch a marxi gondolkodásnak a klasszikus politikai gazdaságtannal és a hegeli filozófiával való kapcsolatát hangsúlyozza, méghozzá a kor-

társzociológiai reflexióval szemben (Comte) a gondolkodás alapelve a történelmi specifikáció amely, minden történetfilozófiai, metafizikai célirányosság ellen tételeződik. Az elméleti diskurzus tárgya, a polgári társadalom totalitása „az ember önteremtése a polgári társadalomban s az ennek alapján kibomló reális absztrakciók együttese. Tehát a téma nem a „pénz, az árucseré, a bérmunka, a kooperáció, a munkamegosztás stb. történelmi fejlődése, hanem ezen kategóriák polgári társadalomban megjelenített formáinak az értelmezése” (28. o.). A polgári társadalom értelmezése kulcsot szolgáltatott a korábbi társadalmi-gazdasági alakulatok magyarázatához, mégpedig abban az értelemben, ahogy az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájának magyarázatához. A polgári társadalom nem az univerzális, apriori módon tételezett fejlődés legutolsó fokozata, mintha úgymond minden előző társadalmi-gazdasági alakulat csupán az előstádium státusával rendelkezne. Az apriori axioma megdöntése megnyitotta az utat az empirikus kutatás előtt. Marx határozottan kijelentette, hogy a polgári társadalom kategóriáinak érvényességét a többi társadalmi forma vonatkozásában csak cum grano salis kell érteni (43. o.). Minden társadalmi-gazdasági alakulat csupán önmaga vonatkozásában, totalitásként értelmezhető. A polgári társadalom kategóriális szerkezete nem a feudalizmus kategóriái továbbfejlesztésének, hanem a feudalizmus fönnállását konstatáló és perpetuáló történelmi feltételek megszüntetésének következménye. A történelmi diskurzus a materialista rekonstrukció s nem az alap és a felépítmény egymásrahatásának metafizikai teleológiája. Az egyetemesen kiterjedt áruterelés keretén belül az ember célja a termelés, az antik társadalomban a termelés célja az

ember. A polgári társadalomban a termelés szférája közvetíti az alapvető emberi viszonylatokat, a szocializációs lehetőségeket. Az eljövendő társadalom formái nem analógiák, hanem empirikus kutatások útján határozhatók meg: „a történelmi fejlődés és az emberi cselekvés közvetítésével”.

A polgári történelemelméletek kiváltképpen jellegzetessége a polgári társadalom kategoriális szerkezetének kivetítése, a célirányosan rételezett történelem mozgására. Ezért Ricardónál az elemzés kiindulópontja az érték, míg Marxnál egy külsődleges dolog, az áru, az alapvető szféra, a gazdasági szféra legkisebb sejtje. Korsch bizonyos értelemben megismétli Marx ellentmondásos viszonyulását a klasszikus politikai gazdaságtan és Hegel vonatkozásában. Egy egész sor olyan értékelést olvashatunk a könyvben, amelyeken roppant nehéz kiigazodni: „Hegel a főnálló intézmények és a porosz társadalom mérsékelt fejlődésének istentítője, leszűkítette — dialektikus elveinek érvényességét a társadalom múltbeli fejlődésére, a jövendő fejlődést viszont irracionálisan átengedte a belül örvénylő — kritikának” (45. o.) majd: „Marx és Engels kidolgozták azt a kritikai és forradalmi elvet, amely már formálisan benne rejtett Hegel dialektikájában” (46. o.), ugyanők, csak kacérokodtak (azt is néhanapján a hegeli filozófiával, méghozzá az elmélet külsődleges megjelenítését illetően), valójában szakítottak Hegel idealizmusával (56. o.). Korsch ebben a monográfiában a marxi gondolkodás tudományos mivoltára helyezi a hangsúlyt (amely túlhaladja a gazdasági elsődlegesség filozófiai bírálatát), noha voltaképpen nem ad számot a tudományos diskurzus általa értelmezett státusáról, hiszen ő volt az, aki előzőleg a marxizmus kritikai lényegét szorgalmazta (a marxizmus

nem tudomány vagy filozófia, hanem azok bírálata). Itt a marxizmus a „polgári társadalom új tudománya, Marx elméletének jellegzetessége, hogy egy másik osztály érdekeit képviseli, s hogy racionális öntudattal rendelkezik erről az osztálytudatról” (73. o.). Korsch ingadozik a marxi reflexiónak normaként való elismerése és a klasszikus gondolkodással való kapcsolatának értelmezése között. Eppen ezért az ő elképzelésében a politikai gazdaságtan bírálata egyúttal politikai gazdaságtan is (sic!). *A tőke* a klasszikus gazdaságtan csúcspontja, utolsó műve a polgári gazdaságtan beteljesített elméletének és a polgári gazdaságtan a proletár, forradalmi bírálatának szintézise (100. o.). „Mint a politikai gazdaságtan kritikusa Marx továbbra is a gazdaságtan kutatója” (141. o.).

A második részben, amely egyébként *A politikai gazdaságtan* címet viseli, Korsch a kritikai gazdaságtan rehabilitációjában vesz részt, s gondolkodása nagy affinitást mutat a gazdasági szféra kvalitatív elemzéséhez, aminek elmaradása — s ezt többek között éppen ő ismerte föl — a XX. századi marxizmus egyik legnagyobb botránya. (Korsch mellé kell helyezni még ebben a tekintetben Rubint, Rosdolskyt stb.)

Korsch szerint Marx célja az, hogy a gazdasági kategóriákat addig értelmezze, amíg kitapinthatóvá válik az a történelmi-társadalmi realitás, amely mögöttük rejtőzik” (107. o.). A marxi gondolkodás tárgya a polgári társadalom mint szubjektum, tehát a polgári társadalom legkövetkezetesebb — Ricardónál kicsúcsosodó — önreflexiója, amelynek kifejeződése a politikai gazdaságtan mint meghatározott reflexió-forma. Korschnál a kritikai gazdaságtan magva újra a fetiszmus elmélete, az értékelmélet lényege pe-

dig a modern társadalom gazdasági mozgásának föltárása.

A harmadik részben (Történelem) a monográfia írója egyrészt visszatér a már feldolgozott témákhoz, másrészt diskurzusa több új kategóriával bővül. A természet marxi értelmezésének, elemzésének szellemében Korsch kizár minden ontológiai reflexiót. A gyakorlat filozófiájának szellemében a természet a kezdettől fogva társadalmi kategóriák közvetítésével jelenik meg, az anyagi termelés „gazdasági natura naturata”. A „természeti jelleg kategóriája Korsch számára negatív meghatározás: azon állapotok karakterjegye, amelyekben a társadalom integrációját még nem tudatos emberi tevékenységek termelik újra (itt a kulcs a társadalomban uralkodó természeti törvények magyarázatához). De a harmadik rész legizgalmasabb mozzanata az az elméleti küzdelem, amit Korsch az egyik legfontosabb marxi kategória, a termelési erők, majd az alap és a felépítmény viszonyának értelmezéséért és koherens elemzéséért folytat. A kortárs marxizmusban aligha található erőteljesebb elemzés e kérdés vonatkozásában, s az explikáció ellentmondásaival együtt is maximálisan tevékeny. Marxnál található olyan vélemény, amelynek lényege az, hogy a történelem egyértelmű módon a termelési erők és a hozzájuk rendelt (avagy a velük meg nem felelő) termelési viszonyok egységének fejlődési szakaszaiból vezetődik le. Ennek alapján előfeltételezhető a termelési erők gyakran hangoztatott többsége. De hogyan értelmezni a termelési erők státusát? Technológiai szintet jelez ez a kategória, technológiai viszonyokat, vagy éppenséggel az ember és a termelészköz közötti viszonyt? Korsch egyik megoldása szerint a történelmi fejlődés objektív meghatározása — mármint a termelési erők és viszonyok kö-

zötti ellentmondások története — egy szubjektív meghatározással párosul: az eddigi társadalom története az osztályharc története. Ide kapcsolódik a következő idézet, amely Korsch Hegel-értelmezésére is visszautal „Hegel idealista formában átgondolta a materialista viszonyokat általában és egy filozófiai tudományos explikáció tárgyává tette” (183. o.). A lényeg pedig az „hogy a hegeli elvont mondasok ezúttal az osztályok harcával helyettesítődnek” (185. o.). Korsch egyszerre utasítja el a meta-történelmi, azaz a történelmi fejlődéstől elvonatkoztatott termelési erők metafizikáját, a teleológikus technológiai determinizmust, s fogadja el azt a tézist, miszerint az anyagi termelési erők alig különböznek a hegeli eszmétől, amely bizonyos formákban külsővé válik, hogy a következő, magasabb fokozatban elsajátítsa más létének formáit (186. o.). Másutt pedig visszautasítja azt az elgondolást, amely szerint az anyagi termelési erők a hegeli abszolút eszme materialista átfordításának kifejeződései lennének.

A materiális termelő erők értelmezésében kulminálódik Korsch hegeliánus marxizmusa. Korsch célja az, hogy megtisztítsa a termelési erők kategóriáját a technokratikus reflexióktól, azonban képtelen megszabadulni a hegeli teleológia szuggesztív hatásától. Ezért állíthatja azt, hogy a modern munkásosztály tudatos akciója megvalósítja a mindenkor elnyomott osztályok örökös óhaját, ami pár excellence metafizikai tétel. Korsch még azt is megmutatja, hogy Marxnál a történelem nem értelmezhető az ún. alap és felépítmény egymásvonatkozásaként. Már Hegel bírálta a kölcsönhatás kategóriájának alkalmazását a történelem magyarázatában. Itt ugyanis a „visszahatás” kategóriájával kipótolta dialektikus kauzalitás sem segít.

Az alap és felépítmény viszonylatának föltárása csupán egy esetben lehet koherens: amennyiben megfogalmazza a hatás és visszahatás mennyiségi viszonylatait. Korsch végül is Marx materializmusának alapvető feladatát a társadalmi-történelmi kutatás különleges módszerének kiépítésében jelöli ki. Számára ugyanis a marxi új tudomány mindenekelőtt a társadalom tapasztalati kutatásá-

ban merül ki. Korsch azt nehezményezi, hogy formális szemszögből Marx módszere még ma is kevéssé fejlett. Mint ahogy a pozitívizmus a specifikum természettudományos fogalmának és módszerének rabja, Marx materializmusa sem vált el teljesen a hegeli filozófia módszerétől (232. o.).

Losoncz Alpár

KÍNA A REFORMOK ÚTJÁN

Marksizam u svetu, 1985/2—3. szám

A kérdés egy kiváló ismerőjének — Petar Simićnek — válogatásában a *Marksizam u svetu* c. folyóirat 1985/2—3. száma egy olyan témához nyúlt, amelyet mind a napi események kommentátorai, mind pedig a társadalmi történések elmélyült boncolgatói napjaink egyik legizgatóbb problémájának tartanak: a kínai reformok komplexumához. A bevezető tanulmány: *A kínai marxizmus* címmel mintha többet ígérne mint amennyit adni tud. Azt veti ugyanis fel, hogy a marxizmus Kínában egész más gazdasági és eszmei alapról jelentkezett. Érintve az eddig több marxista által sokat emlegetett témát: míg az európai marxizmus az európai társadalom, történelem és eszmei áramlatok talajáról nőtt ki — amelyben benne van még a kereszténység is —, így aztán nyilvánvaló, hogy a buddhizmus, a konfucianus és egyéb ázsiai eszmeáramlatok is hatással voltak az ázsiai, konkrétan a kínai marxizmusra.

Nyilvánvaló azonban, hogy a kínai marxizmus, ennek keretében elsősorban Mao Cetung, teljes feltérképezéséhez nem elegendő egy folyóirat különszáma. Az azonban, amit ez a külön szám nem meghirdetett

ambícióként, hanem ténylegesen hoz, megérdemel minden elismerést és figyelmet — Kína jelen politikájáról nagyon jó képet ad. Még hozzá kétoldali megvilágításban. Egyrészt néhány Kínán kívüli marxista gondolkodó elemzésének, másrészt az ide vonatkozó kínai anyagoknak a megvilágításában. E kettős forrásból olyan egész kép alakul ki, amely a folyóirat szerkesztőinek hozzáértését, értékes munkáját dicséri.

A maoizmus gyökerei

Nem vitás, hogy a maoizmusnak — mint minden másnak — társadalmi gyökerei vannak. A számban a Kínán kívüli marxistáktól közölt elemzések nem adnak teljes képet erről a társadalmi alapról, de vele kapcsolatban sok mindent felvillantanak. Magától értetődően elsősorban a kínai társadalom elmaradottságával magyarázzák. A kiindulópont: Kína „egy őseredeti, ősi és igen fejlett agrárcivilizációra (amely valószínűleg egész a reneszánszig egyenrangú, ha ugyan nem volt fölényben az európaival szemben) támaszkodik”. Amire azonban ennek a társadalomnak irányftását a kínai